

IGAZSÁGOS ADÓ(RENDSZER) VAGY ETIKUS ADÓZÓ?

Az egyenlő használdozati elvre épülő méltányosság (igazságosság) fogalma nem egyértelmű, abból háromféle adózási szabály is levezethető. Az igazságos adórendszer keresése helyett az adózók etikus viselkedését indokolt célul kitűzni és elvárni. Az etikus adózást ösztönözheti, az adózási hajlamot erősítheti az egyéni és a családi adóbevallás titkosságának az eltörlése, a korrupcióval együtt járó készpénzforgalom korlátozása, az adóparadicsomok és az offshore területek fokozatos megszüntetése.

1. RÖVID ELMÉLETTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az államháztartással és a szűken vett adórendszerrel foglalkozó szakirodalom az adórendszer alaptulajdonságait lényegében azonos módon, de mindenképpen hasonlóan írja le. Legfeljebb a sorrendben és az egyes kritériumok szűkebb vagy tágabb kifejezésében található eltérés. *Joseph Stiglitz* [2000] öt alaptulajdonságot sorol fel: az adórendszer legyen gazdaságilag hatékony, egyszerű és olcsó, rugalmas, a közkiadások társadalmilag elfogadott méretéhez igazodó, valamint igazságos.

Az adórendszer tulajdonságai közül legkorábban az igazságosság, a méltányosság igénye fogalmazódott meg. *Adam Smith* mellett két szerző munkásságát szokták gyakrabban említeni, *Montesquieu*-ét [1833] és *Jean-Baptiste Say*-ét [1803], mindketten az igazságosságra hivatkozva a progresszív adó mellett érveltek. *Adam Smith* véleménye megosztó, attól függően interpretálják, hogy a progresszív adó melletti vagy elleni álláspontot akarják tanaival igazolni. Jellemző a pénzügytan elméleti klasszikusának számító francia szerző [*Leroy-Beaulieu*, 1879] véleménye, aki kategorikusan elutasítja, hogy *Adam Smith*-t úgy értelmezzék, mint aki a progresszív adó híve lett volna. A magyar közgazdasági irodalomban elsők között említi az adóteher igazságos megosztásának igényét *Balás Károly*, habár az „igazságosság” kifejezést mindvégig idézőjellel használja.

A XX. század utolsó két évtizedében a közpénzügyek és az adóelmélet meghatározó személyiségei voltak *Richard Musgrave* [1984] és *Stiglitz* [2000], akik az igazságosság és a méltányosság követelményét, mint az adórendszerrel szemben támasztható egyik kritériumot szinonimaként használják. Széles körű az egyetértés, hogy az alaptulajdonságok egyike, a méltányosság, még elméleti szinten sem egyértelmű, amin a horizontális és a vertikális méltányosság megkülönböztetése nem javít. Jellemzi a probléma megoldatlanságát *Stiglitz* véleménye, aki majd egyoldalas „laza csevegés” után úgy zárja a „Milyen módon segíthetik a közgazdászok az igazságosságról folytatott eszmecsere tisztázását?” című alpontot, hogy megkülönböztethetők azok az esetek „amikor az igazságosság fogalma egyszerűen csak egy csoport önérdek-követésének elfedésére szolgál, az olyan esetektől, amikor ésszerű erkölcsi és filozófiai álláspontok hatnak az egyéni igények mögött.” [Stiglitz, 2000: 420. oldal]

Lehetséges, hogy a méltányosság, az igazságosság, a tisztességesség (mindhárom fogalmat azonos értelmezésben, szinonimaként használva) piacgazdasági kategóriáihoz nem kapcsolható pontos tartalom, és helyette más irányból, másfajta felfogásban lenne célszerű a társadalmi érdeket közelíteni?

2. AZ EGYENLŐ HASZONÁLDOZAT ELVE – HÁROM ELTÉRŐ ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉG

Az igazság, az igazságosság talán a legszebb szavak egyike, feltehetően minden egyes ember érzelmileg kötődik hozzá. Jelentése, tartalma az értelmező szótárak szerint is többféle lehet, az egyén érzelmi közelítéséből adódó értelmezés viszont még nyelvészeti szempontból azonos jelentésen belül is sokféle. Nem bizonyítható, ennek ellenére kellő óvatossággal kijelenthető, hogy a gazdaság működésére, a gazdasági rendszer elemeire az igazságosság fogalma nem terjeszthető ki, vagy ha úgy jobban tetszik, kiterjesztése nem célszerű.

Az igazságos adó(rendszer) értelmezésében a hagyományokhoz ragaszkodó kiindulópont a *közteherviselő-képesség* lehet. Az elméletörténet áttekintése alapján megfogalmazott állítás szerint „az egyetlen globálisan is érvényesíthető igazságossági ismérő a közteherviselő-képesség (egyenlő haszonáldozat) elve.” [Balogh, 2013] Igen ám, de a tömör megállapítást folytatnunk kell *Dieter Brümmerhoff* német közgazdász véleményével, aki szerint az egyenlő haszonáldozat elvéből háromféle adózási szabály is levezethető¹. A háromféle szabály rendkívül eltérő mértékben érinti az adózókat. Legyen

$U(Y)$ a jövedelem hasznossága,

$U(Y-T)$ az adózás utáni jövedelem hasznossága.

Az egyenlő *abszolút haszonáldozat* szerint

$$U(Y) - U(Y - T) = \text{konstans},$$

ebben az esetben akár az egyösszegű adó vagy az egykulcsos adó is indokolt.

Az egyenlő *relatív haszonáldozat* szerint

$$\frac{U(Y) - U(Y - T)}{U(Y)} = \text{konstans},$$

ekkor az egykulcsos vagy a progresszív adó a célszerű közelítés [Cullis-Jones, 2003].

¹ Brümmerhoff az egyenlő haszonáldozat elvéből három különböző adózási megoldást is – azonos hasznossági függvény feltételezése mellett – elfogadhatónak tart. Brümmerhoff érdeme a probléma egzakt leírása. A többféle értelmezés lehetőségét korábban már több, az adózás elméleti kérdéseivel foglalkozó szerző felvetette.

Az egyenlő *határhaszon-áldozat* szerint

$$U'(Y - T) = \text{konstans},$$

ekkor a progresszív jövedelemadó a jobb közelítés.

Látható, hogy az egyenlő haszonáldozat elve háromféle módon értelmezhető, ami legalább három adózási technikát is megenged.

Egy konkrét adónál ily módon az igazságosság elve értelmezhetetlen. Feltételezhetnénk, hogy egy-egy adófajtnál ugyan nem, de az adók összességénél már lehetséges az értelmezés, azaz egy konkrét ország konkrét adórendszere megfelelhet az igazságosság kritériumának. Ezt a feltételezést is el kell vetnünk, mert az adóalanyok adófajtankénti fizetési kötelezettsége az adórendszer összeállításakor nem ismert, és az *egy adóalany – egy adófajta* eset nem ritka. (Magyarországon 2014-ben illetékek nélkül 55 adófajta létezik.) Az egyenlő haszonáldozat elvére épített igazságossági kritérium az egyes adófajtra vagy az adórendszer egészére (az adófajták összességére) vonatkozhatna, de a többes értelmezési lehetőség miatt nincs biztos válasz.

Ha háromféle értelmezés is megengedhető, dönteni kellene, melyik az igazságos (vagy igazságosabb) irány. Elméleti szintű döntés lehetetlen, ennek hiányában viszont a gyakorlatban az egyéni és a csoportérdekek a meghatározóak.

Ha egy-egy konkrét adófajta, valamint az adórendszer egésze az igazságosság alapján nem minősíthető, más lehetőség híján az *adóalanyra* lehet és kell a társadalom érdekét kifejező, annak megfelelő kritériumot megadni.

Adóalany lehet az egyes egyén (állampolgár), a család (háztartás) és a különböző formájú társaság. Az adófizetési kötelezettséget a gyakorlatban jogszabály írja elő². Nem irreális feltételezés, hogy a jogszabályban rögzített adók összessége (az adórendszer) egyértelműen megfogalmazott utasítás az adózó részére az adófizetési kötelezettség megállapításához, az adó bevallásához és megfizetéséhez. Röviden és egyszerűbben, az adózó vagy annak képviselője képes a fizetendő adó összegének kiszámítására. Feltételezhető továbbá, hogy az államháztartás tervezésekor, az állami költségvetés összeállításánál a *fedezeti elv* érvényesül, azaz – figyelembe véve a költségvetési egyenleg megcélzott nagyságát – a parlamentnek benyújtott, majd elfogadott adótörvények a kiadások finanszírozásához szükséges bevételeket biztosítják.

Ha a reálgazdasági, a jövedelmi és a fogyasztási előrejelzések az elfogadható hibahatárokon belül megközelítik a tényadatokat, az adófizetésre kötelezett magánszemélyek, háztartások és társaságok adófizetési „hajlamától” függ a bevételek tényleges nagysága, valamint az államháztartás valós pozíciója.

Változtatható-e az adózási „hajlandóság”? Ha igen, akkor annak erősítése a társadalom és a gazdaság érdekében a legfontosabb pénzügy-politikai célként kijelölhető. Ha nem, új fogalmakra épülő, új rendszert kell kitalálni. Az országoként eltérő

² Ellenérvként felvethető, hogy az iszlám vallás *szegényadót* ajánl, a földbirtok, a vagyon és a jövedelem 2,5 százalékát, ha a muszlim hívót legalább egy éve adósság nem terheli. Az ellenérv vitatható, mert az iszlám a muszlim közösségnek az állammal való azonosságából indul ki, és az ún. *saria* állami és vallási jog egyszerre.

hajlandóság megfigyelhető léte a változtatást, azon belül az erősítést nem zárja ki, hanem megengedi. Ha a lehetőség adott, meg kell találni és alkalmazni azokat az eszközöket, amelyek az adóalanyok adózási hajlandóságának erősödését ösztönzik.

3. IGAZSÁGOS ADÓRENDSZER KERESÉSE HELYETT ETIKUS ADÓZÓKAT

A hosszadalmas bevezető után, az ösztönzésre alkalmas eszközök ajánlása előtt megkerülhetetlen a gyakorlat számára feltehetően másodlagos kérdés, miként közelíthető, értelmezhető az „elfogadható adózási hajlandóság” kifejezés. A gazdaság mind szélesebb körében – beleértve a pénzügyek egészét – alkalmazzák az etikus megközelítést, így megmagyarázhatatlan lenne e körből az adózás kihagyása. A régmúlt etikai gondolkodói által alkotott, elsősorban *Immanuel Kant* alapján³ újrafogalmazott definíció az adózókra is elfogadható: etikus a szabad ember akaratából következő szolidáris és racionális cselekvés, figyelemmel a javak és az idő korlátozottságára [Bánfi A., 2013]. A definícióból két jelzőt érdemes az etikus adózó kapcsán kiemelni. *Szolidaritás* olyan adózók mellett, akik alacsonyabb jövedelmükből kevesebb adót fizetnek (munkanélküliek, nem munkaképesek), mint amennyi a társadalmi közös fogyasztás (különösen az egészségügyi és az oktatási fogyasztás) arányából adódna. A *racionális* a pillanatnyi érdeken túlmutató, hosszabb távú szempontok mérlegelése és elfogadása (a szegénységet mérséklő újraelosztás segíti a közbiztonság fenntartását, így a biztonság növeléséhez többletforrás adóemeléssel nem szükséges).

Az etikus adózó a jogszabályt alkotó szándéka szerint gondolkodik, a jogszabály alapján cselekszik. Az etikus adózó fogalmi köréből kizárt az adóelkerülés, az adóoptimalizálás. Az adótanácsadók igénybevétele a bonyolult adórendszer indokolhatja, de semmiféle érv nem szólhat amellett, hogy az adótanácsadók ne az etikus adózókat, hanem az adókikerülőket, az adóoptimalizálókat segítsék.

Az adózók adómorálját javítani, etikus adózókká tenni nem egyszerű, de nem is megoldhatatlan feladat. Néhány általános szempont:

- A lehető *legegyszerűbb* adórendszert kell kialakítani. A létező adórendszerek nem csak bonyolultak, hanem fölöslegesen bonyolultak. Az állam funkcióit, de legalábbis annak egy részét az adórendszeren keresztül kívánja gyakorolni, ezért a fedezeti célon kívül más célokat is beépítenek [Kürthy, 2010]. Mindez nem szükségszerű, mert az etikai, a méltányossági, a gazdaság növekedését célzó megfontolások kiadási oldalról is érvényesíthetők.

3 A görög, az angol, a francia, a német moralisták hosszú névsora igazolhatja az etika több évszázados tudományos múltját. *Platón* (Állam, i.e. 370), *Arisztotelész* (Nikomakhoszi etika, i.e. 322 után) a kezdet, majd később az angol *Joseph Butler* (Az emberi természetről, avagy az ember mint erkölcsileg cselekvő alany, 1726), külön hangsúlyozva *Adam Smith* (Az erkölcsi érzelmek elmélete, 1750) *Thomas Reid* (Értekezések az ember aktív erőiről, 1788), David Hume (Értekezés az emberi természetről, 1740) *John Stuart Mill* (A szabadságról, 1859; Haszonelvűség, 1862), *Jeremy Bentham* (Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe, 1789), a francia *Rousseau* (Értekezések és filozófiai levelek, 1757–1758), *Voltaire* (Metafizikai értekezés, 1734), *Holbach* (Az egyetemes morál, avagy az ember kötelességei, természetére alapozva, 1774), a német *Immanuel Kant* (A gyakorlati ész kritikája, 1788), a német *Johann Fichte* (Az erkölcsstan rendszere, 1798), a névsor hosszan folytatható.

- A *számveteli rendszer* egyszerűsítésével egyrészt a kreatív könyvelés lehetőségét kell korlátozni, másrészt a mikro- és kisvállalkozások könyvelési kötelezettségét az átalányadózás kiterjesztésével lehetne minimalizálni úgy, hogy az csak az adózás ellenőrzését biztosítsa.
- A nemzeti adórendszerek *nemzetközi összehangolása* korlátozná az *adóarbitrázs* lehetőségét. Ha az egyes országok nemzeti adórendszerüket egyszerűsíté-
nék, a kevesebb adófajta adóalapjának a meghatározását, az adókulcsok nagy-
ságát, a kedvezmények és a mentességek körét úgy közelíthetnék egymáshoz,
hogy a fedezeti elv érvényesüljön, és az adóverseny mérséklődjön.

4. KONKRÉT JAVASLATOK AZ ETIKUS ADÓZÁS ÖSZTÖNZÉSÉRE

4.1. AZ ETIKUS ADÓZÁS ÉS A NYILVÁNOSSÁG

Az adózó adómorálja elsősorban a többi adózó adófizetési hajlandóságától függ, ezért az egyéni és a családi adóbevallás (adófizetés) titkosságának az eltörlése az adófizetési hajlandóságot javítaná.

Általános esetben az egyén (állampolgár) saját és családja fogyasztását adózott munkajövedelméből, vagy/és adózott tőkejövedelméből, vagy/és adómentes állami juttatásból (családi pótlék), vagy nyugdíjból finanszírozhatja. Egy adott időszak lakossági jövedelmének a fogyasztásra el nem költött része a lakossági megtakarítás, amely egy későbbi időszakban szintén fogyasztásra felhasználható.

Az adózók köre és a befizetett adótömeg növekszik:

- ha a meglévő munkahelyeken a nem legálisan (feketén) foglalkoztatottakkal munkaszerződést kötnek (fehéredés);
- ha a meglévő munkahelyeken a legálisan foglalkoztatottak teljes jövedelme (munkabér + egyéb jövedelem) legalizálódik;
- ha az adásvételi ügyletekben a fizetés számla (nyugta) ellenében történik.

Mindhárom esetben előnyös lehet a szigorúbb ellenőrzés, viszont ezzel együtt az ellenőrzés költségei nőnek, az etikus adózókat zavarja az ellenőrzések gyakoriságának növekedése.

Feltételezhető és a bevezetést követően igazolható vagy cáfolható, hogy az adófizetési hajlandóság növelésének a legerősebb és a legkevésbé költséges eszköze a nyilvánosság lehet, amit az egyéni adózók eddig titkosított adóbevallásának és adófizetésének a nyilvánossá tételével lehet elérni. Az adótitok feloldása és az adózó éves adófizetésének közismerhetősége nem lenne új jelenség, az adótitok nem túl régóta létezik hazánkban. 1945-ig a *virilisták* (a legnagyobb adófizetők) voltak a helyi önkormányzatok képviselői, akiket a legnagyobb mértékű egyenes adót fizetők meghatározott köréből választottak meg [Vörös, 1979]. Az adótitok feloldása természetesen nem a virilizmus visszaállítását jelentené. A nemesi kiváltságokban gyökerező vagyoni előjogok fenntarthatatlanok, de a nyilvános adóbevallást nem kell a titkosított adóbevallással felváltani.

A legális vagyon öröklésből és az adózott jövedelem el nem fogyasztott hányadából képződhet. Ha az adózott jövedelem megismerhető, az egyének és a családok vagyoni növekedésének a forrása is ismertté válik. Ebben az esetben nem lehetne a vagyon- és az ingatlanadó mellett sem úgy érvelni, hogy az „a nem adózott jövedelmekből képződött vagyonok utólagos adóztatása”.

4. 2. AZ ETIKUS ADÓZÁS ÉS A KORRUPCIÓ

Az etikus adózás fogalma a legszorosabban kötődik a korrupcióhoz, abban az értelemben hogy az egyik a másikat kizáró fogalom. A korrupció magyarul megvesztegetés, „olyan hivatali, közéleti, politikai, erkölcsi állapot, amelyben a megvesztegetés gyakorlata, a megvesztegethetőség szelleme általánosan elterjedt.” [A magyar nyelv értelmező szótára, IV. kötet, 344. oldal.]. Mivel a korrupció hivatali, közéleti, politikai szereplőkhöz kötődik, akik a megvesztegetettek, cselekedetük mérlegelés nélkül büntetőügy, következképpen a korrupció szükségszerűen *adócsalás* is, mert a korrupcióból eredő jövedelem adóalap nem lehet. Vagyis a korrupció mindenkor kettős büntény, *csalás* és *adócsalás*. A csalás feltárása és bizonyíthatósága nélkül az adócsalás felderíthetetlen, ezért a korrupciót kell az összes lehetséges eszközzel korlátozni.

A korrupció ellenes küzdelemről számtalan vélemény hangzott és hangzik el szóban és írásban. Minden kormány, az állami ellenőrző intézmények, politikusok, kormányzati tisztviselők „küzdnek” a korrupció ellen, legalábbis verbálisan, az eredmény a szakértői vélemények szerint gyenge, ami a cselekvés vagy a cselekvés hatékonyságának a hiányára utal. Ha a megvesztegetést jogi eszközökkel nem, vagy nem elfogadható mértékben lehet megszüntetni, a megvesztegetés lehetőségét biztosító feltételrendszert kell alkalmatlanná tenni, de legalább gyengíteni.

A korrupció tipikusan pénzmozgással együtt járó illegális tevékenység. A korrupciós ügy szereplőinek érdeke a pénzügyi művelet megtörténtét bizonyítani képes banki számlaátutalások helyett a *készpénzes* fizetés. A pénzforgalom készpénzigénye, a pénztömegben belüli jelentős készpénzállomány feltételezhetően a korrupció készpénzigényével is magyarázható [Raciborski-Kürthy, 2010].

Ma már a készpénz nélküli fizetési forgalom széles körű kiterjesztésének technikai korlátai nincsenek. Az egyének jövedelme bankszámlára érkezik (érkezhet), az egyén bankszámlájáról mások (egyének, közüzemek, intézmények) számlájára a bankfiókból, elektronikus úton otthonról is utalhat, kártyával a kereskedelemben, a szolgáltatóknál fizethet. A készpénz nélküli fizetés széles körben elterjedt, ha kizárólagosságának technikai korlátai ma már nincsenek, a készpénzforgalom szűk körű fennmaradását csupán praktikus szempontok indokolják. Mi lehet az oka és a magyarázata a gazdaság „normális” készpénzigényét jelentős mértékben meghaladó, forgalomban lévő készpénztömegnek? A „fölös” készpénztömeg egyik hányadát az adókikerüléssel és a korrupciós, valamint a „korrupciómentes” adócsalással összekapcsolható rejtett gazdaság igényli, a másik része a köztörvényes illegális piacok (prostitúció, kábítószer-, fegyverkereskedelem) forgalmával magyarázható.

Ha a kereskedelemben (az áruk és a szolgáltatások piacán egyaránt) a készpénzfizetések tranzakciónkénti összege felső limithez kötött, a banki pénztárak ügyle-

tenkénti készpénz-kifizetési és -befizetési korlátozott mértékűek, a korrupció „finanszírozásához” szükséges pénztömeghez képest *készpénzhiány* lép fel, ami – bármennyire is abszurdnak tűnik a következtetés – a korrupciót akadályozza, azaz előfordulását csökkenti.

A készpénzigény természetesen a külföldi valuta is kielégítheti, a helyettesítéssel együtt járó átváltás azonban a korrupcióhoz kapcsolódó tranzakciókat bonyolultabbá és veszélyesebbé teheti, így legalább korrupciót visszafogó hatása még lehet. Az ideális változat az országok széles körére, de legalább a „megbízhatóbb” országok stabil valutáira kiterjedő készpénzforgalom-korlátozás lenne.

A készpénzes fizetési limit praktikus szempontok alapján meghatározható, tapasztalatok szerint módosítható, az infláció mértéke alapján időnként indexálható. Magyarországon (példaként említve) a minimálbér összege is javasolható limit lehetne.

4.3. AZ ADÓPARADICSOMOK ÉS AZ OFFSHORE TERÜLETEK FOKOZATOS MEGSZÜNTETÉSE

Ha az adózó a gazdasági tevékenységéből adódó adókötelezettségét részben vagy egészben *a tevékenység valódi helyszínén* köteles teljesíteni, az adózók köre bővül, az állami költségvetés bevétele nő. Ideális esetben az adóparadicsomokban, az offshore területeken bejegyzett cégek gazdasági tevékenységük valódi helye szerinti országokban adóznak. Ennek feltétele a mind szélesebb körű (teljes körű) *nemzetközi egyetértés*, majd a döntés és a cselekvés. A cselekvés kezdete és a folyamat befejezése közötti időtartam túl rövid nem lehet, mert az adóparadicsomokhoz és az offshore területekhez kötött hatalmas (szinte felbecsülhetetlen méretű) pénztömeg gyors ütemű mozgásának a kikényszerítése kiszámíthatatlan mértékű *árfolyammozgásokat* okozhat [Péli, 2010]. Kevésbé ideális esetben legalább a hazai mérték szerinti adókötelezettség és a külföldön befizetett adó különbözetét kelljen az adózónak a tevékenység valódi helyszínén teljesíteni. Adójogi szakértők álláspontja szerint a jelenlegi törvények alapján is kötelezhetők erre az adózók [Layman, 2011].

5. ÖSSZEĞZÉS

A lehető legtöbb etikus adózó és a lehető legkevesebb adócsaló elérése a társadalom közös érdeke. A cél, ha nem is könnyen és gyorsan, de elérhető. Az adófizetési hajlandóság növelésének a legegyszerűbb és a legkevesbé költséges eszköze a nyilvánosság, ami az egyéni adófizetések titkosításának a feloldásával elérhető. Kevésbé egyszerű és lassúbb ütemű lehet a korrupció, a csalás és az adócsalás visszaszorítása. A korrupcióval együtt járó pénzmozgás banki számlák közötti átutalás helyett készpénzben történik, ezért a készpénzben fizethető összeg korlátozása a korrupciót akadályozza. A harmadik javasolt lépés régóta ismert területre vonatkozik. Az adóparadicsomok és az offshore területek léte sok országot hátrányosan érint, megszűnésük, de már fokozatos csökkenésük is mérsékli a hátrányokat. Ha a következő belátható időszakban nem sikerül ebben jelentős eredményt elérni, a közössé-

gi kiadások hosszú távú finanszírozása megoldhatatlanná válik. A következmények kiszámíthatatlanok.

IRODALOM

- Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Balogh L. (2013): Adórendszer kritériumok – adóreformok. In: *Pénz – Világpénz – Adó – Befektetések*. Tanulmánykötet, Budapest
- Bánfi A. (2013): Ethics in Economics. In: *Pénz – Világpénz – Adó – Befektetések*. Tanulmánykötet, Budapest
- Bellinger, J. G. (1993): *Nagy valláskalauz*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bentham, J. (1777): Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In: Márkus Gy. (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Brümmerhoff, D. (1996): *Finanzwissenschaft*. Oldenbourg. München
- Butler, J. (1777): Az emberi természetről, avagy az ember mint erkölcsileg cselekvő alany. In: Márkus Gy. (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Cullis, J.-Jones, P. (2003): *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Aula Kiadó, Budapest.
- Fichte, J. G. (1776): *Az erkölcsstan rendszere*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Holbach (1775): Az egyetemes, avagy az ember kötelességei, természetére alapozva. In: Ludassy M. (szerk.): *A francia felvilágosodás morálfilozófiája*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Hume, D. (1776): *Értekezés az emberi természetről*. Budapest, Gondolat kiadó.
- Kant, I. (1791): *A gyakorlati ész kritikája*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest
- Kürthy G. (2010): Az egyszerű adórendszer. In: *Adózó munkaadók és adózó munkavállalók a korrupciómentes gazdaságban*. Tanulmánykötet, Béta Book, Budapest
- Layman, B. (2011): *Az offshore halála*. Magánkiadás, Budapest
- Leroy-Beaulieu, P. (1879): *Pénzügytan*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.
- Mill, J. S. (1806): *A szabadságról – Haszonelvűség*. Magyar Helikon, Budapest
- Montesquieu, Ch-L. (1749): *A törvények lelkéről*. Pozsony
- Musgrave, R. A.-Musgrave, P. B. (1984): *Public finance in theory and practice*. McGraw-Hill.
- Péli É. (2010): Offshore helyett nemzeti adózás. In: *Adózó munkaadók és adózó munkavállalók a korrupciómentes gazdaságban*. Tanulmánykötet, Budapest
- Platón (1984): *Állam. Platón összes művei II. kötet*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Raciborski E.-Kürthy G. (2010): Rejtett gazdaság – készpénzigény. In: *Adózó munkaadók és adózó munkavállalók a korrupciómentes gazdaságban*. Tanulmánykötet, Budapest
- Reid, T. (1777): Értekezések az ember aktív erőiről. In: Márkus Gy. (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Rousseau, J. J. (1762): *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest, Helikon Kiadó.

- Say, J. B. (1803): *Traité d'économie politique*. Paris.
- Smith, A. (1977): Az erkölcsi érzelmek elmélete. In: Márkus Gy. (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Stiglitz, J. E. (2000): *A kormányzati szektor gazdaságtana*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Störig, H. J. (1997): *A filozófia világtörténete*. Helikon Kiadó, Budapest
- Voltaire (1975): Metafizikai értekezés. In: Ludassy M. (szerk.): *A francia felvilágosodás morálfilozófiája*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Vörös K. (1979): *Budapest legnagyobb adófizetői (1873–1917)*. Akadémiai Kiadó, Budapest

